

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГЛАМЕНТАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ОЗНАКОЮ СКЛАДУ ЯКИХ Є НАСИЛЬСТВО

© Наконечна Л. А., 2014

Досліджується зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складу яких є насильство; з'ясовується, яке кримінально-правове значення відіграє поняття “насильство” за законодавством сусідніх, пострадянських, а також тих країн, які мають визначальний вплив на іноземне право; своєю чергою, встановлюється його зміст та обсяг.

Ключові слова: регламентація, насильство, насильницькі дії, примушування, погроза, побой, катування, мучення, зарубіжний досвід.

Л. А. Наконечная

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕГЛАМЕНТАЦИИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРИЗНАКОМ СОСТАВА КОТОРЫХ ЕСТЬ НАСИЛИЕ

Исследуется зарубежный опыт регламентации уголовной ответственности за преступления, признаком состава которых есть насилие; выясняется, какое уголовно-правовое значение имеет понятие “насилие” по законодательству соседних, постсоветских, а также тех стран, которые имеют определяющее влияние на иностранное право; в свою очередь устанавливается его содержание и объем.

Ключевые слова: регламентация, насилие, насильственные действия, принуждение, угроза, побои, истязания, мучения, зарубежный опыт.

L. A. Nakonechna

FOREIGN EXPERIENCE OF REGULATION OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR CRIMES SIGN COMPOSED OF VIOLENCE

This paper examines the international experience of regulation of criminal responsibility for crimes sign composed of Violence; it turns out that penal importance is the concept of “violence” under the laws of the adjacent former Soviet and those countries which have a decisive influence on foreign law; in turn set its content and scope.

Key words: regulation, abuse, violence, coercion, threats, beatings, torture, torment, foreign experience.

Постановка проблеми. Нинішню світову систему утворюють понад 200 держав, кримінальне законодавство яких має історичну і правову специфіку [4, с. 14]. При цьому помітна така закономірність: чим досконаліше у правових державах кримінальне законодавство, тим розвиненіша у них уся система законодавства [2, с. 57]. Радянські науковці, які займалися дослідженням кримінального права, тривалий час лише критикували зарубіжні правові системи

(здебільшого капіталістичних країн). Проте з 80-х років минулого сторіччя науковці почали досліджувати зарубіжне кримінальне право на дещо інших засадах. Необхідно відмітити, що порівняльно-правовий досвід дає можливість оцінити стан розвитку національного кримінального законодавства, на основі зіставлення норм КК України та КК зарубіжних держав можна відібрати кращі зразки для вдосконалення національної правової системи.

Мега дослідження – з'ясувати зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складу яких є насильство, встановити кримінально-правове значення поняття “насильство”, з'ясувати його зміст та обсяг, а також знайти оригінальні законодавчі рішення в частині регламентації відповідальності за такого роду посягання, які б позитивно сприяли удосконаленню українського кримінального законодавства.

Стан дослідження. Сьогодні відсутні будь-які фундаментальні дослідження, в яких комплексно розглядалась би проблема зарубіжного досвіду регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складу яких є насильство. Окремі аспекти цього питання вивчались у роботах С. М. Мальцевої [3], А. М. Підгайного [5], Р. Е. Токарчука [6], Р. Д. Шарапова [37]. Проте необхідно зазначити, що відповідне питання піднімалося переважно під час розгляду окремих складів злочинів, ознакою яких є насильство, або ж було предметом дослідження кримінального законодавства поодиноких зарубіжних державах, які належать до тієї чи іншої правової сім'ї.

Виклад основних положень. Для досягнення поставленої мети насамперед потрібно дослідити кримінальне законодавство пострадянських держав, оскільки їм властива спільна з Україною історія, частина з них є географічними сусідами України (Республіки Азербайджан [9] (далі – Азербайджан), Республіки Білорусь [19] (далі – Білорусь), Республіки Вірменії [18] (далі – Вірменія), Грузії [14], Республіки Казахстан [21] (далі – Казахстан), Киргизької Республіки [17] (далі – Киргизстан), Латвійської Республіки [7] (далі – Латвія), Республіки Молдови (далі – Молдова) [22], Республіки Румунії [28] (далі – Румунія), Російської Федерації [26] (далі – РФ)). Важливим є ознайомлення з кримінальним законодавством держав, що є членами Європейського Союзу, в якій Україна в умовах сьогодення має намір вступити (Австрійської Республіки [8] (далі – Австрія), Королівства Бельгії [12] (далі – Бельгія), Республіки Болгарії [20] (далі – Болгарія), Королівства Іспанії [15] (далі – Іспанія), Італійської Республіки [16] (далі – Італія), Федеративної Республіки Німеччини [34] (далі – ФРН), Республіки Польщі [23] (далі – Польща), Фінляндської Республіки [31] (далі – Фінляндія), Французької Республіки [32] (далі – Франція), Королівство Швеції [33] (далі – Швеція)). Також певну увагу необхідно приділити й кримінальному законодавству державам “Великої вісімки”, які належать до економічно найрозвиненіших у світі і мають визначальний вплив на іноземне право (Англії [10], США [27], Японії [35]).

Термін “насильство” використовується в усіх проаналізованих нами КК зарубіжних держав, однак законодавчого його визначення немає. Відтак досліджуване поняття відіграє різноманітне кримінально-правове значення:

1) вчинення насильницьких дій сексуального характеру є підставою притягнення до кримінальної відповідальності осіб, віком від 14 років (Азербайджанська Республіка (ч. 2 ст. 120), Вірменія (ч. 2 ст. 24), Республіка Білорусь (п. 6 ч. 2 ст. 26), Республіка Казахстан (ч. 2 ст. 15), Киргизька Республіка (ч. 2 ст. 18), Російська Федерація (ч. 2 ст. 20), Республіка Таджикистан (ч. 2 ст. 23));

2) застосування насильства небезпечного для здоров'я (Вірменія (ч.2 ст.42)), життя (Російська Федерація (ч. 1, 2 ст. 37), Республіка Таджикистан (ч. 1, 2 ст. 47)) потерпілого або посягання, яке пов'язане з реальною погрозою такого насильства є підставою для необхідної оборони. При цьому злочинцю за таких умов допускалось заподіяння будь-якого виду шкоди, зокрема і смерті (Вірменія (ч. 2 ст. 42));

3) вчинення злочину в стані сильного душевного хвилювання, викликаного насильством з боку потерпілої особи (Республіка Таджикистан (п. е ч. 1 ст. 61), Республіка Узбекистан (п. д ст. 55), Киргизька Республіка (п. 5 ч. 1 ст. 54), Литовська Республіка (п. 5 ч.1 ст. 59)), а також злочину під впливом насильства (Латвійська Республіка (п. 6 ч. 1 ст. 47)) є обставиною, яка пом'якшує покарання;

4) застосування насильства є підставою для виникнення стану сильного душевного хвилювання (Республіка Таджикистан (ч. 1 ст. 106), Республіка Молдова (ст. 146), Російська Федерація (ст. 107), Латвійська Республіка (ст. 120), Республіка Болгарія (ст. 111));

5) ознакою, яка характеризує предмет злочину, передбаченого ст. 256 (КК Грузія), ст. 247 (КК Республіка Казахстан), параграф 131 (КК ФРН)) виступають твори, що пропагують культ насильства і жорстокості;

б) характеризується як спосіб вчинення злочину в усіх проаналізованих нами кодексах (наприклад, вимагання, розбій).

Варто відзначити, що вказівка на насильство здійснюється різними способами законодавчої техніки і термінології. Так, зокрема, в КК деяких пострадянських держав йдеться про те, що насильство є протиправним (Грузія (ч. 1 ст. 111), Республіка Узбекистан (ст. 106)), незаконним (Латвійська Республіка (ст. 75), Республіка Польща (§1 ст. 191)), тяжким (Республіка Казахстан (ст. 112)), відкритим (Литовська Республіка (ч. 1 ст. 283)), статевим (Азербайджанська Республіка (п. 17 ст. 116)), в інших – вказується про вчинення злочину “без застосування насильства” (Азербайджанська Республіка (ст. 153), а в КК деяких держав ЄС зазначається про те, що насильство може бути сексуальним (Іспанія (ст. 191), Німеччина (ст. 174б), Швеція (Гл. 16 ст. 10б)), систематичним (Іспанія (ст. 153)), чи просто йдеться про насильницькі дії (КК ФРН).

Не можна оминати увагою й той факт, що як у кримінальному законодавстві деяких пострадянських держав, так і держав ЄС, і держав-членів “Великої вісімки, поряд з поняттям “насильство” фігурують й інші, які за ступенем суспільної небезпеки є значно меншими, і отже, вони фактично прирівнюються, що навряд чи є виправданим. До таких понять належать “образа” (ст. 195 КК Японії), “тяжка образа” (ст. 121 КК Грузії), “гучний шум” (Гл. 16 ст. 4 КК Швеції).

Цікавим є той факт, що у КК держави “Великої вісімки” Японії (ст. 208) міститься стаття, яка має назву “Насильство”, і нею передбачається відповідальність за насильство, що не спричинило тілесних ушкоджень. Вбачається схожість цієї статті із ст. 126 КК України, у ч. 1 якої регламентується відповідальність за удар, побіи та інші насильницькі дії, що завдали фізичного болю та не спричинили тілесних ушкоджень, а у ч. 2 йдеться про “ті самі дії, що мають характер мордування”. Із зазначеного спостерігається, що законодавець Японії для вказівки на насильницький спосіб вчинення злочину оперує лише терміном “насильство” і не використовує поняття, які мають неоднаковий зміст у різних статтях, які часто переплітаються і стосовно їх відмінності не наводиться беззаперечних аргументів. Таким самим шляхом, як і Японія, йдуть і інші держави “Великої вісімки” (Англія (ст. 146), США (ст. 155) та деякі держави ЄС (Німеччина (ст. 322 КК), Швеція (Гл. 17 ст. 15б), Фінляндія (Розділ II ст. 204), Франція (ст. 305 КК). Необхідно зауважити, що у КК держав, що належать до останньої групи, встановлюється відповідальність за такі прояви насильства, як катування та жорстокість. Особливістю французького законодавства у цій частині є те, що у відповідних злочинах вони завжди виступають як альтернативні ознаки певних їх складів.

Загалом підхід до використання лише терміна “насильство” для вказівки на насильницький характер дій є доволі слушним, однак прогалина його полягає у тому, що в такому разі не проводиться диференціація кримінальної відповідальності залежно від характеру вчинюваних дій та розміру заподіяної шкоди. Отже, порушується принцип точності, справедливості та повноти кримінально-правової кваліфікації. Тому видається, що для встановлення зазначеної диференціації, доцільно використовувати певні поняття, однак вони повинні мати чітко визначений зміст. Принагідно зазначимо, що не лише у національному кримінальному законодавстві фігурують прояви насильства, зміст яких переплітається, а й такі, що зустрічаються у багатьох КК пострадянських держав. До них, окрім зазначених, зокрема зараховують “побіи”, “мучення”, “мордування”, “знуцання”, “глушення” (Австрія, Азербайджан, Білорусія, Вірменія, Росія). Така єдність законодавчих формулювань пояснюється, мабуть, спільністю минулої правової системи та історичних зв’язків, однак одноставність у певній позиції не свідчить про беззаперечну її правильність.

Потрібно підкреслити, що у КК багатьох пострадянських держав насильство поділяється на такі види: фізичне та психічне (Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Киргизька Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Молдова, Республіка Узбекистан, Республіка Болгарія,

Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь. Що ж стосується держав ЄС, то такий поділ прослідковується лише у трьох КК її членів (Іспанія, Італія, ФРН), а у державах “Великої вісімки” він взагалі відсутній.

Суперечним у зазначеному ракурсі є той факт, що одночасно із вказівкою на фізичне та психічне насильство, а, як відомо, погроза визнається складовою останнього, у багатьох статтях відповідних держав термін “погроза” протиставляється терміну “насильство”, що, своєю чергою, ставить під сумнів доцільність існування зазначеного поділу.

Ознайомлення з кримінальним законодавством зарубіжних держав в частині регламентації відповідальності за погрозу також показало, що така передбачається за різного роду останньої. Так, зокрема, кримінально-караною є погроза заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або знищення майна (ст. 186 КК Білорусії), неправомірної шкоди (ст. 612 КК Італії), погроза вчинення злочину, спрямованого проти особи чи її близьких (§241 КК ФРН). Варто зазначити, що, згідно з визначенням Верховного Суду ФРН, погроза – це поставлення перед фактом майбутньої шкоди, за допомогою якого той, хто погрожує, набуває впливу на адресата або бажає його набути [1, с. 406].

Необхідно зауважити, що у КК деяких пострадянських держав та держав ЄС передбачається також кримінальна відповідальність за примушування, способами якого визнаються: певна погроза за відсутності ознак більш тяжкого злочину (КК Республіки Білорусь); насильство чи погроза (КК Польщі, КК Італії), психічне насильство щодо потерпілого чи його близьких (КК Литви); насильство чи погроза заподіяння значної шкоди (КК ФРН); застосування сили (КК Іспанії). До того ж в окремих диспозиціях статей йдеться про залякування (Іспанія).

Діяннями, що визнаються злочинними посяганнями на психічну недоторканність за КК Франції, є не лише погрози, а й звукові агресії, наприклад, вчинені неодноразово з метою порушити спокій іншої особи, наприклад, “недоброзичливі” телефонні дзвінки (ст. 222-16). Караною є погроза за умови вчинити: а) будь-який злочин чи проступок проти особи, замах на який є караним, якщо вона вчинена неодноразово або у матеріальній формі (222-17), або б) будь-який злочин чи проступок проти особи, який супроводжується наказом виконати умову, незалежно від способу (ст. 222-18). Касаційний суд Франції визначив, що погроза має бути адресована конкретній особі [36, с. 256].

Окрім поділу насильства на фізичне та психічне, у більшості КК пострадянських держав здійснюється поділ на насильство, яке не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого, а також насильство, яке є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого (Азербайджанська Республіка, Республіка Таджикистан, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Грузія, Республіка Вірменія, Республіка Узбекистан). При цьому під зазначеними видами розуміють заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, які, як правило, містяться в одній і тій самій частині статті. Потрібно зазначити, що застосування насильства, яке не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого, виступає переважно кваліфікуючою ознакою відповідних злочинів. Звичайно законодавець встановлює відповідальність за застосування такого насильства тоді, коли особливо кваліфікуючою ознакою виступає “насильство, небезпечне для життя та здоров'я”. Що ж до держав “Великої вісімки”, то лише у КК Англії також йдеться про зазначений поділ досліджуваного поняття. А стосовно держав ЄС, то такий взагалі не прослідковується. Більше того, у КК Болгарії тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, що слугують для позначення різноманітної шкоди здоров'ю від насильницьких посягань, використовуються у різних частинах відповідних статей, що є цілком логічним. Такий підхід у деяких статтях апробований і у КК Росії.

Висновки. Загалом, ознайомившись з регламентацією кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складу яких є насильство в зарубіжному законодавстві, можна констатувати, що положення, які прослідковуються у КК пострадянських держав майже не відрізняються від тих, що фігурують у національному кримінальному законодавстві. Зокрема, поняття “насильство” та похідні від нього використовуються часто. Воно відіграє різноманітне кримінально-правове значення: виступає підставою для виникнення стану сильного душевного хвилювання; є ознакою основного, кваліфікованого (особливо кваліфікованого) чи привілейованого складів злочинів, а також здійснюється поділ насильства на його вид та розмір. Можна припустити, що така однастайність у розумінні поняття “насильство”

законодавцями пострадянських держав та України зумовлена спільністю минулої правової системи, історичних зв'язків та їх географічним положенням.

Що ж стосується огляду КК держав ЄС та “Великої вісімки”, то правовий досвід у зазначеному ракурсі істотно відрізняється від вітчизняного. Так, у багатьох державах немає поділу насильства на фізичне та психічне, а також на таке насильство, що становить небезпеку життю та здоров'ю, і таке, яке не є небезпечним для зазначених благ. З цього приводу вдалим для запозичення є підхід болгарського та російського законодавців, які тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, що слугують для позначення різноманітної шкоди здоров'ю від насильницьких посягань, використовують у різних частинах відповідних статей. Окрім того, цікавою є позиція держав ЄС та “Великої вісімки” з приводу невикористання для позначення проявів насильства понять, що не мають чітко визначеного змісту і переплітаються між собою.

Загалом можна стверджувати, що порівняльно-правовий аналіз норм про відповідальність за насильницькі злочини за КК України та кримінальним законодавством зарубіжних держав, дає змогу зробити висновки, що кримінальне право України в частині регламентації відповідальності за такого роду посягання є цілком сучасним як за формою, так і за змістом.

1. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право / А. Э. Жалинский. – М.: ТК Велби, Изд-во “Проспект”, 2004. – С.406 (560 с.).
2. Короленко М. П. Кримінальна відповідальність за умисні вбивства за обтяжуючих обставин в Україні та інших державах / М. П. Короленко // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 4. – С.57–59.
3. Мальцева С. Н. Насильственные преступления: сравнительно-правовой анализ по УК РФ и УК государств СНГ: дис...канд. юрид. наук. – Рязань, 2005. – 276 с.
4. Панов В. П. Международное уголовное право: учеб. пособ. / В. П. Панов. – М., 1997. – 241 с.
5. Подгайный А. М. Уголовно-правовая характеристика преступного насилия: теория и практика: дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. М. Подгайный. – М., 2007. – 227 с.
6. Токарчук Р. Е. Насилие как составообразующий признак хищений: вопросы уголовной ответственности / Р. Е. Токарчук. – Омск, 2008. – 234 с. – С. 24.
7. Уголовный закон Латвийской Республики / Адапт.; пер. с лат.; науч. ред. и вступ. ст. А. И. Лукашова и Э. А. Саркисовой. – Мн. “Тесей”, 1999. – 176 с.
8. Уголовный кодекс Австрии / научн. ред. Д. А. Барилевич. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2002. – 259 с.
9. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / науч. ред. И. М. Рагимова; пер. с азербайдж. Б. Э. Аббасова. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2001 – 325 с.
10. Уголовный кодекс Англии / науч. ред. и предисл. д-ра юрид. наук, проф. А. В. Серебренниковой. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2003. – 241 с.
11. Уголовный кодекс Аргентины / науч. ред. и вступ. ст. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Голика; пер. с испан. Л. Д. Ройзенгурта. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2003. – 240 с.
12. Уголовный кодекс Бельгии / науч. ред. Р. З. Авакян. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2001. – 322 с.
13. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. д-р юрид. наук, заслуженный деятель науки РФ, проф. Б. В. Волженкин; пер. с англ. И. В. Мироновой. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2000. – 253 с.
14. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред. З. К. Бигвава. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2002. – 409 с.
15. Уголовный кодекс Испании / под ред. и с предисл. д-ра юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецовой и д-ра юрид. наук, проф. Ф. М. Решетникова. – М.: Изд-во “Зерцало”, 1998. – 218 с.
16. Уголовный кодекс Италии / науч. ред. А. И. Коробеева. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2003. – 321 с.
17. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.toktom.kg/lawcoll/15076.1.htm.
18. Уголовный кодекс Республики Армения / [Е. Р. Азарян, Н. И. Мацнев; предисл. Е. Р. Азаряна; пер. с армян. Р. З. Авакяна]. – СПб.: Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – 450 с.
19. Уголовный кодекс Республики Беларусь / предисл. проф. Б. В. Волженкина; обзор. ст. А. В. Баркова. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2001. – 474 с.
20. Уголовный кодекс Республики Болгария. / ред. кол.: А. И. Лукашов (науч. ред.) и др.; пер. с болг. Д. В. Милушев, А. И. Лукашов; вступ. ст. Й. И. Айдаров. – Мн.: Тесей, 2000. – 192 с.
21. Уголовный кодекс Республики Казахстан / Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года №167 (Ведомости Перламента РК, 1997 г. № 15-16) / предисл. министра юстиции Республики Казахстан, д-ра юрид. наук, проф. И. И. Рогова. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2001. – 466 с.
22. Уголовный кодекс Республики Молдова / вступ. ст. А. И. Лукашова. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2003. –

408 с. 23. Уголовный кодекс Республики Польша / пер. с пол. Д. А. Барилевич и др.; адапт. пер. и науч. ред. Э. А. Саркисова, А. И. Лукашов; под общ. ред. Н. Ф. Кузнецовой. – Мн.: Тесей, 1998. – 128 с. (Уголовные кодексы стран Восточной Европы). 24. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 410 с. 25. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (с изм. и доп. на 15 июля 2001 г.); вступ. ст. М. Х. Рустамбаева, А. С. Якубова, З. Х. Гулямова. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2001. – 338 с. 26. Уголовный кодекс Российской Федерации. – Х.: Консум, 1997. – 164 с. 27. Уголовный кодекс США / науч. ред. и предисл. д-ра юрид. наук, проф. А. И. Коробеева. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2002. – 238 с. 28. Уголовный кодекс Румынии / науч. ред. и предисл. д-ра юрид. наук, проф. А. В. Баркова. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2002. – 238 с. 29. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. – 2-е изд. – Х.: ООО “Одиссей”, 2002. – 960 с. 30. Уголовный кодекс Украинской ССР: науч.-практ. коммент / под. ред. Н. Ф. Антонова, М. И. Бажанова, Ф. Г. Бурчака и др. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 458 с. 31. Уголовный кодекс Финляндии / науч. ред. и предисл. д-ра юрид. наук, проф. А. И. Коробеева. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2001. – 263 с. 32. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. и предисл. д-ра юрид. наук, проф. З. К. Бигвава. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2002. – 298 с. 33. Уголовный кодекс Швеции / науч. ред. и предисл. д-ра юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецова. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2001. – 320 с. 34. Уголовный кодекс ФРН / пер. с нем. – М.: Изд-во “Зерцало”, 2000. – 208 с. 35. Уголовный кодекс Японии / науч. ред. и предисл. д-ра юрид. наук, проф. А. И. Коробеева. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2002. – 226 с. 36. Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: учеб. пособ. / под ред. И. Д. Козочкина. – М.: Издательский дом “Камерон”, 2004. – 528 с. 37. Шарапов Р. Д. Насилие в уголовном праве: дис. ... д-р юрид. наук: 12.00.08 / Р. Д. Шарапов. – Екатеринбург, 2006. – 418 с.